

ТУРИЗМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Топчієв О.Г., Яворська В.В., Ніколаєва О.І.

yavorskaya@onu.edu.ua

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

The work presents recreational and tourist activities as an interdisciplinary economic complex. The principles of establishing units of a territorial organization in recreational activities are considered. The taxonomy of the territorial organization of recreational activities is substantiated.

Key words: *territorial organization, recreational activities, tourism, tourism destinations.*

Зростаюча конвергенція між туризмом і рекреацією у площині теорії, діяльності і впливів, особливо із зростанням комерціалізації рекреації і розпорошенням обов'язків у рекреаційній сфері між державними і приватними структурами викликає необхідність розглядати рекреаційні і туристичні ресурси у комплексі як ресурси для різних видів діяльності під час дозвілля. Рекреаційна діяльність охоплює певні види діяльності, пов'язані із туристичною, санаторно-курортною, лікувально-оздоровчою, спортивною метою. Кожен вид є певною мірою відокремленим і може бути організований незалежно від інших видів рекреаційної діяльності. Водночас через велику кількість спільних рис їх доцільно досліджувати як єдиний об'єкт соціально-економічної діяльності – рекреаційна діяльність.

Рекреаційно-туристичну діяльність (РТД) регіону ми розглядаємо в цілому як міжгалузевий господарський комплекс. Такий підхід дає можливість досліджувати рекреаційно-туристичну індустрію регіону комплексно, як сукупність рекреантів і туристів, рекреаційно-туристичних ресурсів (дестинацій), рекреаційно-туристичної інфраструктури, виробництво туристичних продуктів і рекреаційно-туристичних товарів, обслуговування рекреантів і туристів, управління рекреаційно-туристичною діяльністю у регіоні. Міжгалузевий рекреаційний комплекс регіону повною мірою представляє всі предметні напрями рекреаційно-туристичної діяльності [2]. У розробленні РТД переважають методологічні і методичні підходи дослідження туризму. Рекреаційна діяльність привертає значно меншу увагу дослідників, особливо це стосується неорганізованої і побутової рекреації.

У суспільно-географічних дослідженнях рекреації важливе місце займає територіальна організація (ТО). Туристично-рекреаційний комплекс ув'язує зосередження рекреаційних підприємств безпосередньо з природними, соціально-економічними, історико-географічними та екологічними умовами та ресурсами території. Найважливішу роль у формуванні територіальної організації відіграють населені пункти, що є центрами рекреаційної діяльності. Під функціонально-територіальною структурою ми розуміємо форми територіального зосередження підприємств туристсько-рекреаційної індустрії, що склалися в результаті локалізації відповідних природних та соціально-економічних умов та ресурсів, здатних виконувати рекреаційні функції.

Будь-яка діяльність, в тому числі й рекреаційна, здійснюється на певній території. Тому важливо виділити елементи територіальної структури рекреаційного комплексу - рекреаційні пункти, що здійснюють елементарну рекреаційну функцію; рекреаційні

центри - характеризується наявністю населеного пункту, в якому сконцентровано два і більше туристсько-рекреаційних підприємства диференційованого попиту, між якими існують тісні зв'язки. Рекреаційний підрайон – це зосередження в межах одного або декількох адміністративних районів, туристсько-рекреаційних пунктів, центрів. Рекреаційний район – це зосередження на конкретній території різноманітних пунктів, центрів, вузлів, підрайонів, які характеризуються своєю спеціалізацією, що базується на місцевих природних, соціально-економічних умовах та ресурсах. Рекреаційний регіон – це поєднання на території різних видів рекреаційної діяльності (рекреаційні райони, пункти, центри). Як правило, туристсько-рекреаційний регіон займає обширну територію, яка включає декілька адміністративних областей.

Всі виділені елементи територіальної структури рекреаційного комплексу за своєю спеціалізацією і мотивацією турпродукту можна поділити на спеціалізовані та інтегральні. Спеціалізовані елементи територіальної структури – це рекреаційні підприємства, які надають певний вид рекреаційних послуг (наприклад, лікування певних хвороб, гірськолижний туризм, спелеологічний туризм та ін.). До спеціалізованих елементів слід відносити спеціалізований центр, спеціалізований мікрорайон. До інтегральних елементів відносяться багатопрофільний центр, підрайон, район.

У науковій літературі в більшості випадків ототожнюються елементи територіальної структури рекреаційного комплексу з одиницями рекреаційного районування. На наш погляд, це не правомірно, оскільки їм властиві різні принципи і підходи. В основі територіальної структури рекреаційного комплексу, як було зазначено, лежать різні форми територіального зосередження рекреаційної діяльності, а в основі рекреаційного районування - різні рівні територіального поділу праці. Вони базуються на спеціалізації різних послуг і взаємозв'язках між рекреаційними районами.

Організаційно-управлінська структура пов'язує всі структури рекреаційного комплексу в єдине ціле. За останні роки багато зроблено в удосконаленні організаційної структури рекреаційного комплексу. На рівні держави створено комітет з організації туризму, який має свої підрозділи в обласних адміністраціях. Відповідні організаційні структури мають районні адміністрації та місцеві органи самоврядування. Вони координують та організують туристсько-організаційну роботу на відповідних територіях. В зв'язку з трансформаційними процесами в суспільному житті відповідні зміни відбулися і в рекреаційно-туристській діяльності. У кожному регіоні організовано діяльність приватних, комерційних та державних туристсько-рекреаційних установ. Приватні організації туризму функціонують на основі ліцензії і діють за нормами державної туристської політики, яка здійснюється туроператорами і турагенціями. Вони здійснюють реалізацію туристського продукту через туристські тури як в межах регіону та держави, так і на міжнародному рівні.

Управління рекреаційно-туристським комплексом регіону здійснюється відповідною формою державного управління, а управління рекреаційно-туристською індустрією займаються туристичні оператори і туристичні агенти. Туристичні оператори як правило мають всі елементи туристської індустрії і сприяють ефективному використанню всіх її складових. Туристичні агенції деякі складові використовують за договорами, наприклад транспорт, готелі та ін. Як правило, в Україні і її регіонах функціонують малі і середні рекреаційні підприємства. Управлінські органи рекреаційним господарством здійснюють свої компетенції у розрізі одиниць адміністративного устрою, передусім областей. Тому в сучасній українській науці все більше досліджень здійснюється в межах цих територій (Г. Круль, В. Іванунік, В. Павлов, І. Смаль, О. Стецюк, Г. Чернова та ін.). Рекреаційний комплекс обласного рівня розглядають як складне утворення, яке формується і функціонує за наявності певної кількості елементів (рекреантів, рекреаційних ресурсів, обслуговуючого персоналу, закладів інфраструктури та управління), пов'язаних прямими і зворотними зв'язками, структура і інтенсивність яких формуються під впливом попиту та стану суспільно-господарських територіальних комплексів [3].

Такий комплекс є складовою частиною рекреаційних комплексів держави і рекреаційного району. Він формується на основі рекреаційно-ресурсного потенціалу території області, під впливом рекреаційних потреб як її жителів, так і рекреантів з інших регіонів країни чи навіть з інших країн. Він тісно пов'язаний з іншими рекреаційними комплексами системою взаємозв'язків, рекреанти із однієї області можуть отримувати певні послуги з туризму, відпочинку чи оздоровлення в інших областях і навпаки. Такі комплекси є відкритими, динамічними.

Функціонально різні компоненти обласного рекреаційного комплексу (рекреаційні ресурси, заклади рекреаційної інфраструктури) об'єднуються за допомогою таких системоутворюючих відношень: 1) належність до одного географічного простору; 2) наявність внутрішніх взаємозв'язків (матеріальних, енергетичних, інформаційних); 3) економічна і соціальна ефективність спільного функціонування; 4) керованість з одного центру. Щодо останнього, то такої керованості ще немає, але вона може бути досягнута в процесі функціонування комплексу, при досягненні функціонального взаємозв'язку всіх підсистем рекреаційного господарства для надання послуг відпочинку і оздоровлення населення. У такому випадку рекреаційний комплекс виступить як територіальна рекреаційна система (TRC) – найдосконаліша форма територіальної організації рекреаційної діяльності, «еталон для формування найбільш ефективних комплексів рекреаційного господарства».

Взаємозв'язки між різними складовими характеризують функціональні особливості кожного компонента рекреаційного господарства, починаючи від ресурсів території, включаючи стадії використання турпродукту, аж до завершення туристського туру. Таке утворення в науковій літературі називають циклом, а в даному випадку ми називаємо його рекреаційним циклом. Він використовується не тільки як метод аналізу повноти галузевої структури, але і як форма територіальної організації рекреаційного господарства. Найважливіше значення в суспільно-географічних дослідженнях має виявлення і аналіз територіальної організації, яку деякі вчені (М. Пістун, М. Паламарчук, О. Шаблій, О. Топчієв та інші) називають функціонально-територіальною структурою. Вона показує найбільш істотні зв'язки між рекреаційною діяльністю і територією. Для її вивчення картографічним методом встановлюються елементи територіальної структури. На наступному етапі розкриття поставленої проблеми аналізуються чинники, які впливають на формування і функціонування рекреаційного господарства і його структуру. До таких чинників відносяться природні, соціально-економічні, історико-географічні, еколого-географічні та інші ознаки, які характерні для території дослідження. Важливо виявити вплив чинників, які безпосередньо впливають на формування рекреаційного господарства і участь його у територіальному поділі рекреаційної діяльності. На основі порівняльного, географічного, статистичного та інших методів встановлюється вплив цих чинників на структуру господарства, особливості розвитку його галузей.

РТД розглядає рекреаційно-туристичну діяльність комплексно як складну соціально-економічну систему, що інтегрує масову організовану рекреацію (лікувальну, оздоровчу, спортивну, пізнавальну, розважальну), туризм, а також невпорядковану рекреацію (самодіяльні рекреація та туризм). Такий підхід характеризує рекреаційно-туристичну діяльність регіону чи країни як міжгалузевий комплекс [1]. Ним користуються географи, спеціалісти з регіональної економіки, економісти. Поняття «міжгалузевий комплекс» розроблене переважно для сфери матеріального виробництва. Його використання для вивчення РТД орієнтоване більшою мірою на сферу послуг і види діяльності населення, що виходять за межі офіційних класифікацій і рубрикацій. До того ж і тут позначена особлива роль населення, яка є обов'язковою складовою рекреаційно-туристичної діяльності і являє собою її своєрідний «людський ресурс».

Суто географічними залишаються питання територіальної організації РТД. Географи розробили базову концепцію територіальних рекреаційних систем – TRC (В. Преображенський та ін.), яка в нових умовах потребує подальшого розвитку. Зокрема, до

традиційних складових ТРС (рекреанти, рекреаційні ресурси, обслуговуючий персонал, рекреаційна інфраструктура) слід додати сучасне поняття DESTИНАЦІЙ – рекреаційно-туристичних об'єктів і територій, а також сучасні структури з виробництва і реалізації рекреаційно-туристичних продуктів, маркетингу та менеджменту [3].

Необхідно посилити розроблення форм територіальної організації РТД на різних рівнях. Можна сподіватись, що на локальному та регіональному рівнях вузловою ланкою РТД слугуватимуть DESTИНАЦІЙ – локальні і регіональні зосередження рекреаційно-туристичних ресурсів, що мають відповідну інфраструктуру. На глобальному (міжнародному) рівні РТД зберігає мереживну форму територіальної організації, вузлами якої є світові центри і райони туризму, а також головні райони формування туристичних потоків. Глобальну і макрорегіональну мережу міжнародних туристичних маршрутів формують потоки туристів, і світова туристична мережа певною мірою стабільна щодо своєї конфігурації оскільки світові і регіональні центри і райони туризму зберігають свою привабливість. Разом з тим рекреаційно-туристичні мережі мають і риси динамічності, пов'язані з формуванням нових туристичних центрів і появою нових маршрутів.

На наш погляд, при розгляданні територіальної організації рекреаційного господарства регіону ефективним є функціональний підхід, який пов'язаний з використанням усього комплексу рекреаційних послуг. Головним критерієм цього принципу є встановлення одиниць ТО, характер їх рекреаційних функцій.

- принцип головних чинників, факторів, ознак ТО - потрібно розглядати РТД враховуючи чинники не окремих видів, а всієї РТД регіону.

- принцип комплексності полягає в пропорційному, збалансованому, узгодженому освоєнні максимально всіх складових рекреаційного потенціалу рекреації і туризму в регіоні.

- ієрархічна таксономія рекреаційної діяльності має розроблятися на рівні регіону від локального рівня (окремі рекреаційні об'єкти) до макрорегіональних (рекреаційних зон). Ієрархічна таксономія характерна для складної рекреаційної системи, в якій існує поділ безлічі складових її елементів на підмножини різних рівнів - підсистеми, що володіють властивістю цілісності, певним ступенем саморегулювання і пов'язані багатоступінчатими відносинами підпорядкування підсистем одних рівнів іншим - більш високим.

Територіальна організація РТД регіону необхідно представляти як впорядковану, ієрархічну систему відповідно до сучасного розуміння багаторівневої організації життєдіяльності суспільства. У загальному розумінні слід розрізняти рівні територіальної організації РТД регіону від локального, мікро -, мезо -, макрорегіонального до регіонального рекреаційно-туристичного комплексу в цілому. Таксономія територіальної організації повинна враховувати посилення комплексності таксонів РТД із підвищенням їх рівнів, відповідним зростанням територіальних масштабів і збільшенням рекреаційних функцій. На практиці це означає, що на вихідних рівнях локальному, мікрорегіональному, територіальна організація РТД регіону представляють окремі рекреаційно-туристичні об'єкти та ділянки рекреації (осередки). На більш високих рівнях територіальної організації РТД – мезо- та макрорегіональному, об'єкти ТО вже виступають певні організаційно-економічні формування - рекреаційно-туристичні центри і міста, рекреаційно-курортні центри і райони.

Таким чином, рекреаційно-туристичну діяльність в географії та регіональній економіці розглядають як міжгалузевий комплекс. З одного боку, рекреація і туризм зачіпають практично всі сектори і галузі господарства: промисловість, сільське господарство, транспорт та інфраструктурні галузі, соціальну сферу в цілому, сферу обслуговування, соціальну інфраструктуру, культуру, освіту, науку, управління. З другого – у складі господарського комплексу формуються напрямки економічної діяльності і галузі, безпосередньо пов'язані з рекреацією та туризмом, такі як масовий відпочинок населення – неорганізований і організований, і туризм. Існує також і потужна сфера побутової рекреації населення, яка на даний час ще не позначена як складова

господарського комплексу і яка, тим не менш, потребує і дослідження, і планування, і управління.

Перелік використаних джерел:

1. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Одеса: Астропринт, 2005. 631 с.
2. Топчієв О. Г. Яворська В. В, Ніколаєва О. І. Географічні складові предметної області рекреаційно-туристичної діяльності Вісн. Одеськ. нац. ун-ту. Географічні та геологічні науки. 2016. Том 21. Вип. 2. С. 171-181.
3. Топчієв О. Г. Яворська В. В, Ніколаєва О. І. Рекреаційно-туристична діяльність як складова регіональних господарських комплексів: концептуально-понятійний огляд. Науковий вісн. Херсон. держ. ун-ту. Географічні науки. 2016. Вип. 5. - С. 128-134.

OVERTOURISM: ECOLOGICAL, GEOGRAPHICAL AND LOGISTICAL ASPECTS OF PROBLEM (CASE OF URBAN TOURISM)

Smyrnov I.G.

Smyrnov_ig@ukr.net

Kyiv National Taras Shevchenko University, Ukraine

Розкрито сутність комплексної геологістичної стратегії сталого розвитку міського туризму в умовах овертуризму, що базується на чотирьох концепціях: децентралізації туризму, зворотній логістиці, маркетингового впливу на логістику та підвищенні вимог до безпеки туристів. Перша концепція базується на геологістичній організації туристичної території міста. Друга концепція передбачає комплексний підхід до переробки загального обсягу міських відходів, включаючи туристичні. Третя концепція відображає використання маркетингу для впливу на туристичний трафік у місті. Четверта концепція присвячена загостренню проблеми безпеки туристів у містах в умовах овертуризму. У цьому контексті досліджено досвід українських міст Львова та Києва.

Ключові слова: *овертуризм, міський туризм, комплексна геологістична стратегія, децентралізація туризму, зворотна логістика.*

Theoretical foundations of overtourism. More recently, namely in 2017, in the professional tourism vocabulary a new term appeared, such as "overtourism" [1]. This term reflects the challenges of managing the growing tourist flows in urban districts and the impact of urban tourism on cities and their inhabitants. Today, half of the world's population lives in urban areas, and it is estimated that by 2050 this figure will reach 70%. The growing number of tourists increases the consumption of natural and tourist resources of cities, exerts socio-cultural influence and growing pressure on urban infrastructure. Therefore, for urban tourism, the important task nowadays is to effectively manage the flows of tourists to ensure the positive effects of their visits to cities for both local residents and tourists themselves. Today tourism is one of the few sectors of the world economy, which is constantly growing, while ensuring socio-economic development, employment, infrastructure development and export (foreign exchange) incomes. Therefore, it is important, even critical, to ensure the coordination of the development of urban tourism with the development of cities in the world agenda. This is reminiscent of the «New UN Development Program», which points to 17 goals for sustainable development, with particular reference to Goal 11 «Make cities inclusive, safe, resilient and sustainable» [2]. The analysis of recent researches and publications on the subject of the article revealed that in Ukraine this topic is practically unknown. Instead, the work of the author is devoted to the problem of sustainable development of urban tourism, in particular [4; 5; 6]. The relevance of the